

w związku z reformą gregoriańską zaszły w Lombardii w procesie zawłaszczania dziesięcin przez świeckich (wskazuje ponadto na rolę ruchu patarii, który wybuchnął w połowie XI stulecia na tym obszarze, zwłaszcza w Mediolanie i Kremonie)⁸⁴.

Trzydziesty tom z serii „Flaran” zawiera zatem bardzo bogaty i różnorodny obraz problematyki dziesięcinnej. Prezentuje metody i – niejednokrotnie zaskakujące – wyniki analizy źródeł dotyczących dziesięcin. Uświadamia, jak wielki wpływ wywierała dziesięcina na różne dziedziny życia grup i warstw społeczeństwa średniowiecznego oraz nowożytnego. Pozostaje mić nadzieję, że publikacja ta pozwoli niejako dostrzec potrzebę szerszych badań nad dziesięciną także w Polsce⁸⁵.

Leszek Wojciechowski
Katedra Historii Powszechnej Wieków Średnich KUL

Niall F e r g u s o n, *Civilization. The West and the Rest*, London, Allen Lane 2011, ss. 402.

Autor recenzowanej książki, szkocki historyk Niall Ferguson, jest wykładowcą Uniwersytetu Oksfordzkiego i Uniwersytetu Harvarda. Specjalizuje się w analizach z zakresu historii gospodarczej oraz historiografii kontryfakcyjnej. Jest też autorem konsekwentnej i zdeterminowanej metodologii tej drugiej dyscypliny badawczej. Rozgłos przyniosła mu wydana w 1988 r. monografia dziejów rodziny Rotschildów. Była to pierwsza praca o tej tematyce, oparta na prywatnych archiwaliach słynnego rodu bankierów. Późniejsze liczne książki Fergusonsona miały, w większości, charakter

ont été massivement concédées aux vassaux des évêques. L'appropriation de ce revenu, complétée par celle de droits seigneuriaux, de domaines, de prélèvements sur le commerce ..., à donné une assise pratiquement inébranlable au groupe dirigeant". Tamże, s. 124.

⁸⁴ Tamże, s. 124-126.

⁸⁵ Zob. J. D u d z i a k, *Dziesięcina*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 600-602; P. G ó r e c k i, *Parishes, Tites and Society in Earlier Medieval Poland c. 1100–c. 1250*, Philadelphia 1993 (*Transactions of the American Philosophical Society*, vol. 83, part 2). W druku: P. P l i s i e c k i, *Praktyka dziesięcinna w dekanacie Kije w świetle „Liber beneficiorum” Jana Długosza*; rozprawa doktorska powstała pod kierunkiem prof. Eugeniusza Wiśniowskiego, obroniona w 2005 r.; t e n ż e, *Akt wdzięczności czy zapłata? – z badań nad rozumieniem dziesięciny w Polsce średniowiecznej*, w: *Przestrzeń religijna Europy Środkowo-Wschodniej w średniowieczu*, red. K. Bracha, P. Kras, Warszawa 2010, s. 181-187; A. K u r z y d y m, *Uposażenie dziesięcinne prałatów kolegiackiej kapituły sandomierskiej w XV-XVI w.*, RH 47(1999), z. 2, s. 21-58.

wykładni kontrfaktycznych. Wzbudziły one liczne dyskursy i kontrowersje w środowisku naukowym.

Cywilizacja wpisuje się w specyfikę dotychczasowego dorobku Fergusona, lecz nie ze względów metodologicznych, ale z uwagi na tematykę badawczą. Ta nowa pozycja jest pracą tyleż opisującą, ileż oceniającą europejski nowożytny kolonializm. W XV w. Europę nękały zarazy i niekończące się wojny. Państwa Orientu (szczególnie Imperium Chińskie) prezentowały w tym czasie (być może tylko pozornie) wyższy poziom cywilizacyjny. Patrząc na ten obraz świata na początku czasów nowożytnych, Niall Ferguson w swej najnowszej książce pyta: dlaczego, począwszy od około roku 1500, kilka małych systemów politycznych z zachodniego krańca Eurazji zdołało zdominować resztę świata?

Próbując odpowiedzieć na to tyleż fundamentalne, ile złożone pytanie Ferguson wyjaśnia fenomen nowożytnej zachodniej dominacji nad światem. Definiując rozbieżność rozwoju cywilizacyjnego Europy Zachodniej w skali globu, wyznacza sześć jej kluczowych cech, wyjątkowych aktywności, nierozwiniętych w takim stopniu w innych częściach świata. Są to: konkurencja, nauka, demokracja, medycyna, konsumpcjonizm i etyka pracy.

Jakie znaczenie mają powyższe terminy i kryjące się za nimi wartości dla historia drugiej dekady XXI w.? W XV stuleciu Państwo Środka było najbardziej zaawansowanym cywilizacyjnie organizmem państwowym na świecie. W tym samym czasie Europa nadal pozostawała poza głównym nurtem rozwoju i postępu technicznego (choć termin ten nie mieści się w teorii Fergusona ze względów ideologicznych). Sytuacja się odwróciła w ciągu kolejnego stulecia, a w XVIII w. w oczach Europejczyków Chiny były symbolem stagnacji. Niall Ferguson pyta: Jak to się stało? Jak możliwa była taka przemiana? I dochodzi do wniosku, że motorem tej ewolucji było rozdrobnienie polityczne Europy. To państwowe zróżnicowanie (a co się z tym wiąże, zróżnicowanie polityczne, ustrojowe, społeczne, gospodarcze i kulturowe) miało doprowadzić do konkurencji, bezcennego współzawodnictwa pomiędzy państwami europejskimi i zachęcić Europejczyków do poszukiwania nowych możliwości rozwoju swej aktywności w odległych, ciągle mało znanych krajach.

Dla europejskiej dominacji w nowożytnym świecie kluczowy był rozwój nauki w XVI i XVII w. Jak podkreśla Ferguson, w państwach należących do cywilizacji zachodniej stulecia te przyniosły niezwykle liczbę technologicznych przełomów. Rewolucyjne zmiany były możliwe dzięki nienotowanemu wcześniej w historii Europy rozwojowi wiedzy. Wynalazek druku umożliwił propagowanie wiedzy w skali niespotykanej do tej pory w czasie i przestrzeni. W tym samym czasie w obrębie innych cywilizacji wiedza szerzyła się znacznie wolniej. Według Autora *Cywilizacji* najważniejszym osiągnięciem intensyfikacji wiedzy w kręgu państw europejskich było doprowadzenie do unowocześnienia broni, przesądzającej o militarnej przewadze mieszkańców starego kontynentu nad podbijaną ludnością. Teza to oczywista i często przywoływana w dotychczasowej literaturze przedmiotu.

Wywód Fergusona charakteryzuje się wieloma zaskakującymi pytaniami, jednocześnie naprowadzającymi na zamierzone przez niego tory. Ferguson pyta: dlaczego zachodni osadnicy mówiący językiem angielskim, kolonizując Amerykę Północną w XVII w., zdołali zbudować na nowej ziemi imperium, podczas gdy zachodni osad-

nicy mówiący językiem hiszpańskim i kolonizujący Amerykę Południową wiek wcześniej tego nie dokonali? Przyczyna tej dyferencji jego zdaniem tkwiła w tym, że angielscy osadnicy przynieśli na nowe terytoria szczególne koncepcje własności, prawa i demokracji. Oparte na teorii Johna Locke'a idee pozwoliły znacznie skuteczniej budować świat bogactwa niż pomysły hiszpańskie. Ale wydaje się, że śledząc dzieje imperiów i podbojów nowego świata, Ferguson nie dostrzega kosztów tego dzieła. Wyniszczająca dla autochtonów hiszpańska eksploatacja Ameryki Południowej nie skończyła się mimo wszystko prawie całkowitą zagładą ludności rodzimej, jak miało to miejsce w angielskich koloniach w Ameryce Północnej. Choć, być może, różnica ta jest także dowodem „skuteczności” anglosaskiej odmiany cywilizacji Zachodu.

Rozwój medycyny w zachodnim świecie przyczynił się w znaczący sposób do wydłużania życia człowieka. Według Fergusona czynnik ten ma znaczenie nie tylko dla wyjaśnienia przyczyn podboju świata przez Europejczyków, ale i dla dowodzenia modernizacyjnej roli cywilizacji zachodniej w pozaeuropejskich koloniach. To teza, którą Ferguson wielokrotnie propagował, przede wszystkim w wydanej 2003 r. książce pt. *Empire. The Rise and Demise of the British World Order*. Praca ta jest apologią Imperium Brytyjskiego, sprowadzoną do przypisania Brytyjczykom zasługi zbudowania nowoczesnego świata. Imperium w opinii Autora to najlepszy porządek państwa, gwarantujący pokój i dobrobyt na podporządkowanym terytorium. W *Cywilizacji* mamy zatem kontynuację prokolonialnych poglądów szkockiego historyka.

Dominacja Zachodu nad resztą świata miała także wymiar ekonomiczny. Jak dowodzi Niall Ferguson, rewolucja przemysłowa w XVIII i XIX w. w Anglii stworzyła nowy model społeczeństwa konsumpcyjnego. Symbolem zwycięstwa tego konsumpcyjnego modelu w świecie jest fakt, że współcześnie zachodni styl ubierania się stał się uniwersalny. Autor *Cywilizacji* wskazuje tu na paradoks wyrażony pytaniem: jak było możliwe, że system gospodarczy zaprojektowany z myślą o niekończącym się wyborze doprowadził do homogenizacji ludzkości? Wynikająca z etyki pracy (w takim znaczeniu, jakie nadał jej Max Weber, czyli wartości opartej na etyce protestanckiej) intensywna praca i oszczędność miały przysporzyć ostatniej cechy dominacji Europejczyków w świecie¹. Jednakże teza wiążąca poziom pracowitości we współczesnym świecie Zachodu z intensywnością uczuć religijnych wydaje się nadinterpretacją. Autor *Cywilizacji* dowodzi, że w Europie Zachodniej owego zaangażowania w pracę brakuje, podczas gdy w bardziej religijnych Stanach Zjednoczonych o pracowitość jest znacznie łatwiej. Co więcej, Niall Ferguson twierdzi, że w pewnym stopniu sukces ekonomiczny współczesnych Chin, oparty na ciężkiej pracy, jest pochodną rozpowszechniającego się w tym państwie protestantyzmu.

¹ Głównym problemem rozpatrywanym przez Webera była zależność między zamożnością a pobożnością. Autor *Etyki protestanckiej* doszedł do wniosku o wzajemnym wspieraniu się zasad moralnych i powodzenia w interesach. W efekcie Weber przypisywał nowożytnym społeczeństwom Europy Zachodniej (społeczeństwom państw protestanckich) zjawisko sakralizacji pracy. Zob. M. W e b e r, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Lublin 1994, s. 112-113, 120-121, 126-128, 149 i in.

Podstawowe pytanie, jakie Niall Ferguson stawia współczesnemu czytelnikowi swojej najnowszej książki, brzmi: czy Zachód stracił monopol na tych sześć cech generujących jego dominację w świecie? Jeśli tak – ostrzega Ferguson – to możemy znajdować się u schyłku nie tyle zachodniej dominacji, ile zachodniej cywilizacji. Kieruje go to do katastrofalnych wizji cywilizacji Zachodu Oswalda Spenglera, Arnolda Toynbee, Philipa Bagby czy, być może szczególnie, Samuela Huntingtona. Sama tytułowa dychotomia: Zachód i reszta – ujawnia poglądy oraz obawy Autora recenzowanej książki; obawy, jakie łatwo odnaleźć i w *Zderzeniu cywilizacji* Huntingtona.

Książka *Civilization. The West and the Rest* Nialla Fergusona skierowana jest do młodego pokolenia czytelników. Autor deklaruje chęć uzupełnienia wiedzy czy wręcz zapełnienia braków w systemie wiedzy historycznej, jaki jest współcześnie stosowany w brytyjskich szkołach. Proponuje wizje wielkiej historii Wielkiej Brytanii, propaguje nauczanie historii przez budowanie dumy z przeszłości i uczenie tożsamości. Tożsamość tę nazywa brytyjskością. Miałyby ona łączyć wielokulturowe społeczeństwo brytyjskie. Brytyjskość obejmowałaby bowiem wszystkie środowiska imigrantów w ciągu wieków.

Arkadiusz M. Stasiak

Katedra Historii XVI-XVIII w. KUL

Mark M i e j e r o w i c z, *Nakazanie żiliszczem: żiliszcznaja politika w SSSR kak sriedstwo uprawlenija lud'mi. 1917-1937*, Moskwa, ROSSPEN 2008, ss. 303.

ISBN 978-5-8243-0988-1

М. М е е р о в и ч, *Наказание жилищем: жилищная политика в СССР как средство управления людьми. 1917-1937*, Moskwa: РОССПЭН 2008.

W serii Historia Stalinizmu wydawnictwa ROSSPEN (Rosyjska Polityczna Encyklopedia) ukazała się praca pod tytułem *Karanie mieszkaniem* autorstwa czołowego badacza dziejów polityki socjalnej ZSRR. Prof. Mark Mejerowicz jest autorem około 300 artykułów i 12 monografii poświęconych architekturze oraz polityce mieszkani-